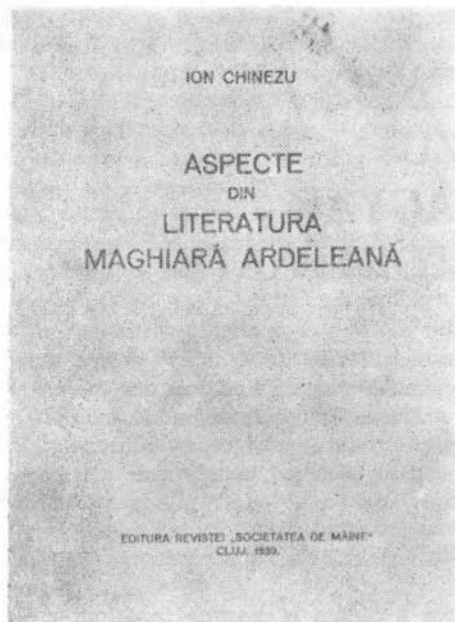

ION CHINEZU ERDÉLYI MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETE

Negyvenegy évvel ezelőtt, 1930-ban nagy érdeklődést keltő könyv jelent meg román nyelven az akkor alig egy évtizedes romániai magyar irodalom történetéről: Ion Chinezu *Aspecte din literatura maghiară ardeleană* című összefoglaló munkája. Az érdeklődés két szempontból is indokolt volt: egyrészt, mert részlettanulmányok és rövid lélegzetű szintéziskísérletek után ez volt az első mű, amely már a kibontakozás és letisztulás bizonyos szintjéről átfogó összegezést adott mindarról, amit a romániai magyar irodalom az 1919—1929-es szakaszában nyújtott; másrészt, mert ez a szintézis épp e folyamatot figyelemmel és érdeklődéssel kísérő román kritika oldaláról történt.

Az első évtized román sajtóját lapozgatva s abban a magyar irodalom eseményeinek reagálására figyelve kiderül, hogy Chinezu könyve nem volt meglepetés-szerű véletlen. Az első világháború előtti korszak alkalomszerű és nagyon sokszor művészileg is egyenetlen fordítás-irodalma (amelyből igaz, nem hiányoztak a ki-magasló teljesítmények: St. O. Iosif Petőfi-fordításai, Goga akkor még csak részben elkészült Madách-fordítása, valamint Petőfi- és Ady-tolmácsolásai), a szórványos kritikai visszhangok után a román irodalom háború utáni világra-figyelésében már lényegesen nagyobb helyet kapott a magyar irodalom, s külön érdeklődésre számoltartó területként mindaz, ami Romániában a magyar szellemi élet, elsősorban az irodalom orientációjához kapcsolódott. Az évtized első felében két-, sőt többnyelvű lapok, folyóiratok indulnak, azzal a kifejezett céllal, hogy az irodalmi és művelődési élet párhuzamos tükrözésével a közeledést, a kölcsönös megismerést szolgálják (a nagyváradi *Aurora*, a Sextil Pușcariu szerkesztette négy nyelvű *Cultura*, vagy Kádár Imre *Culise — Kulissza* című lapja); s nemcsak az erdélyi román lapok, hanem a Bukarestben megjelenők hasábjain is igen gyakran találkozunk Ady, Babits, Móricz Zsigmond, Krúdy Gyula, Karinthy Frigyes, Szép Ernő, Szabó Dezső vagy Herczeg Ferenc nevével, a romániai magyar írók és költők közül pedig Benedek Elek, Kovács Dezső, Tabéry Géza, Ligeti Ernő, Áprily Lajos, Bartalis János, Bárd Oszkár, Reményik Sándor, Szombati Szabó István, Nyíró József elbeszéléseivel, verseivel, illetve a romániai magyar írók tolmácsolásában megjelent román művek elismerő nyugtázásával. Sőt, könyvének bevezetőjében Ion Chinezu már olyan jelentősebb kezdeményezésekre is rámutathat, mint a nagyváradi Iustin Ilieșu magyar lírai antológiája (*Laura*, 1922) vagy Ioan Lupu *Povestitori unguri ardeleni* című kötete (1928), amelyhez maga Liviu Rebreanu írt ajánlót, és nemcsak a tettet méltató, de a romániai magyar prózát is értékelő előszót.

A román olvasóközönség ez irányú érdeklődéséről, néhány lap (*Adevărul Literar și Artistic*, *Neamul Românesc Literar*, *Universul Literar*, *Cele trei Crișuri*, *Familia*, *Țara Noastră*) anyagának ilyen summás összefoglalásával, egyelőre még csak hozzávetőleges képet alkothatunk, annyi azonban bizonyos, hogy kapcsolattör-

téneti kutatásaink előtt álló nagy — és még törlesztetlen — adósságokra figyelmeztetnek ezek az adatok is. Az érdeklődés növekedésének magyarázatát Ion Chinezu fogalmazta meg még 1921-ben: „Az utóbbi idők magyar szellemi életének, amelyet nálunk szórványosan, és inkább az Apponyi-féle feudális mentalitás prizmáján keresztül ismernek, van egy olyan szöglete, amely megérdemli, hogy megbecsüljük, s különválasszuk az általános vásári nagyzsolástól és türelmetlenségtől. Az utóbbi évek irodalma ez, amelyet ismerünk kell kissé, nemcsak azért, mert az új körülmények ezt kötelességünké teszik, hanem egyfajta intellektuális lovagiasságból“ (*Literatura maghiară modernă. Ade-vărul Literar și Artistic*, 1921. április 3.).

Ahogy nem vállalkozhatunk az *Aspecte* megjelenését megelőző évtized magyar irodalom iránti román érdeklődés akár vázlatos vizsgálatára, nem vállalkozhatunk Ion Chinezu indítékaiban és eredményeiben példamutató ismertető-

elemző és műfordítói pályájának megrajzolására sem. Egyelőre csak a romániai magyar irodalomtörténet első évtizedéről írott művét vesszük szemügyre, mert úgy érezzük, hogy ebben a teljes Chinezu-művet jellemző és értékét minősítő képet kapunk.

De azért is érdekel Chinezúnak elsősorban ez a műve, mert benne egy alapos tájékozottságú, a kortárs és klasszikus magyar irodalmat mélyen ismerő és értő, kitűnő irodalmi érzékű kritikus szólalt meg, s véleményének, ítéleteinek ismerete — meggyőződésünk — saját irodalmi értékeinkhez, azóta már nyugvópontra érkezett vagy mai napig is vitatott problémáinkhoz hoz közelebb. Ion Chinezu 1930-as könyvének ismerete romániai magyar irodalmunk önismeretéhez tartozik.

Mielőtt magának a könyvnek a problémáiba belemennénk, Chinezu alapos tárgyismeretének és tájékozódásának bizonyítására vissza kell még egyszer térnünk az idézett 1921-es cikkhez, amely címével is alkalmas arra, hogy a figyelmet magára felhívja. Annál is inkább, mert e cikkében a fiatal Chinezu „a 48-as korszak csodáját“ epigonizmusba süllyesztő kiegészítés utáni és századfordulói hivatalos magyar irodalommal szemben Ady és a modern magyar irodalom mellett áll ki, melynek általa kiemelt pozitívuma a „kapcsolat az élet valóságával“, „törekvése a magyar gondolkodás európai körforgásba kapcsolására“, „újdonságkeresés a népieség édeskés romantikával telített légkörében“. A kép, amelyet Chinezu a modern magyar irodalomról ad — hivatkozva Ady mellett *A Holnapra*, Babits, Kosztolányi, Ambrus Zoltán és Móricz nevére —, nem külsőleges információk alapján, hanem belülről eleveníti meg a századelő eszmei-művészi megújulását. „Az én tragikus megkettőződése, a turáni és nyugati elem egybefonása útján forradalmian új és igazi magyar nyelvhez jut el“ — olvassuk Adyról az 1921-es cikkben. — A régi bibliafordítók archaizmusai, a XVII. századi prédikátorok metaforáinak barbár erő-

teljessége beteges finomságú színárnyalatokkal párosul. Ennek a költőnek a bőség-gel áradó képei szembeszökően merészek, s bár a legkülönbözőbb területekről származnak, a rendkívüli meggyőző erő és szuggesztió következtében mégis tökéletes egységet alkotnak, s ő maga a baudelaire-i spleen alapszínéből kilépve lázas izgalommal keresi a szilárd pontot a flagelláns komor öröme és a mindent magával ragadó életérzés kitarulkozása között, a magyar puszta súlyos, végtelen és nyomasztó nyugalma és a párizsi élet nyugtalan-vidám lüktetése között, a szerelem végtelen változatosságának élménye és az örökkévaló nyugalom: a Halál gondolata között.“ A modern magyar irodalomnak a forma és a tartalom sokrétű összefüggésében megragadott képe győzte meg Ion Chinezut arról, hogy „a magyar értelmiség nem redukálható le a politikai feudalizmusra“, s hogy ezt a magyar irodalmat az új történelmi körülmények között ismerni nemcsak kell, de lehet is.

A kölcsönös megismerés szükségességének és lehetőségének a gondolata testesül meg Chinezunak a romániai magyar irodalomról írott könyvében, s ez visszhangzik írásaiban később is: az *Erdélyi Helikon*ban a 20-as évek legvégén írott román irodalmi tanulmányaiban, az általa szerkesztett *Darul Vremii* és *Gând Românesc* hasábjain, a *Preocupări Literare*, a *Boabe de Griu*, a *Societatea de Măine*, a *Revista Fundațiilor*, a *Familia* oldalain megjelent cikkeiben, s ez a gondolat teszi a felszabadulás utáni időszakban a magyar klasszikusok (Kisfaludy Károly, Mikszáth Kálmán, Móricz Zsigmond) s a mai romániai magyar írók (Kovács György, Szemlér Ferenc, Sütő András, Horváth István, Szász János, Mikó Ervin, Korda István) műveinek igényes fordítójává.

Az *Aspecte din literatura maghiară ardeleană* azonban nemcsak gesztus — elemző összkép a romániai magyar irodalomnak egy olyan pillanatában, amikor már nemcsak könyvek sokaságával, hanem valódi irodalmi értékkel állhatott a megmértetésre, amikor létrejöttek szervezeti keretei, fórumai (az Erdélyi Szépművés Céh, majd a *Helikon* s a Gaál Gábor vezetése alá kerülő *Korunk*), s lezajlottak eszmei tisztázásra törekvő első nagy kritikai csatározásai. Az első évtized lezárulásával a romániai magyar irodalom általános és részletproblémái is kellő súlyal vetődtek fel és voltak felvethetők.

„Egy évtized végén — írja a könyv bevezetőjében indoklás- és magyarázat-képpen a szerző —, olyan megállónál, amely alkalmas az elmélkedésre és az eredmények mérlegelésére, úgy hisszük, nem lehet érdektelen megkeresni ennek az irodalomnak azt az uralkodó vonását, tájékozódásának irányait, azoknak a személyiségeknek a helyét és súlyát, akik körül a kisebbségi Erdély életének egy része polarizálódik.“ E vizsgálódásban természetesen Chinezu felfigyel az erdélyi magyar irodalmi élet és termés 1918 előtti provincializmusára s 1918 utáni fellendülésére, kapcsolatba hozva ezt a változást a bekövetkezett történelmi eseményekkel. „Az új államélet — állapítja meg, s itt csak egyikét idézzük számos e vonatkozású megállapításának — a magyarság számára is egész sereg új kérdést hoz, rákényszeríti sorainak tömörítésére, eszméinek gyökeres revíziójára s a megváltozott körülményekhez alkalmazkodó magatartásformák keresésére.“ Ez a jelenségkomplexum azonban nem egyszerűen mint az egyik nemzeti kisebbség orientálódása érdeklí Ion Chinezut (megjegyezzük, ugyanilyen tájékozott és tárgyilagos érdeklődései tanulmányozza több írásában az erdélyi szászok szellemi életét is!), hanem mint az erdélyi román irodalom bizonyos problémáira választ adó tudás. Hiszen az *Aspecte* előkészületeivel és megjelenésével egyidőben indítja meg Kolozsváron a *Darul Vremii*-t, majd a *Gând Românesc*-et, s ezeknek szerkesztése, az erdélyi román irodalmi élet szervezése során szintén találkozik a valósággal való szembe-

nézés, az erdélyi sajátosság és provincializmus, az egyéniségek kibontakozását bénító „pluralista szellem“ vagy a túlzó individualizmus jelenségeivel.

Már a modern magyar irodalomról írott 1921-es cikk is bizonyítja, hogy Chinezu szerint a fiatal romániai magyar irodalom kibontakozásának egyik döntő kérdése a szembefordulás a provincializmussal, az európaiság-igény eszmei és művészi érvényesítése. A tíz év értékeinek egyik viszonyítási alapja számára ezért is Ady, s ha ez ma már természetesnek tűnik, gondolnunk kell arra, hogy ekkor még javában dúlt a harc Adyék forradalma körül, s Ady költészetének nacionalista kijátszása és konzervatív-reformista revíziója napirenden volt. Chinezu a tíz esztendő romániai magyar irodalmában egész sor jelenségben fedezi fel a rokonságot Adyval, s észrevételeit összegezve joggal állapítja meg: „... az erdélyi értelmiség friss fogékonysága nemegyszer mutatkozott meg az irodalom területén. Ady forradalmi újszerűségét például először itt Erdélyben értékelték és szerették meg.“ Bizonyítéka erre a szerény utánozó Jékely Aladár, a túlzott retorizmusú Bárd Oszkár, a kavargó hevületű Szombati Szabó István költészete vagy a Bartalis Jánosé, akinek háborús lírájában a gyötrelmes valóság hasonló — ha nem is letisztult, hanem kaotikusan víziós — átélése található. De ugyanígy az Ady-élmény hatását fedezi fel Tabéry *Szarvasbika* című regényének hőseiben, akiknek bemutatása a regényben Chinezu szerint nem érthető meg a „magyar Ugar“ ismerete nélkül, vagy a Tizenegyek antológiájának program-tanulmányában, ahol Balázs Ferenc az erdélyieket a nehézkesség és szárnyaszegett képzelet vádjával szemben épp Adyra — és Szabó Dezsőre — hivatkozva védi meg.

Irodalomtörténetírásunk az utóbbi évtizedekben — természetesen az újabb fejlődés ismeretében — gazdagította a romániai magyar irodalom Ady-kultuszának képét, főleg Ady eszmei hatásának ismeretét, társadalmi példamutatását, a szomszédos népek megbékélésének, összefogásának „közös dolgaiban“ való ösztönzését illetően. Ady forradalmiságának felismerése és tudatosítása a romániai magyar irodalom eszmei tisztázódásának része volt. Nem lényegtelen, hogy Adyról és a modern magyar irodalomról az egyik első cikket románul Ion Chinezu írta, s hogy forradalmisága a román olvasók körében is két olyan műfordító — Mihai Beniuc és Eugen Jebeleanu — munkássága nyomán vált ismertté, akik Chinezu harmincas évekbeli lapjaival tartottak szoros kapcsolatot.

Ion Chinezu könyvében, mint magában az évtized-forduló romániai magyar irodalmában is, központi helyet foglalt el a transzilvanizmus kérdése. Chinezut ez a kérdés nemcsak a romániai magyar irodalom vonatkozásában foglalkoztatja. Egy későbbi cikkében, Meschendörfer és Witting regényeiről írva (*Două romane săsești. Gând Românesc*, 1933. 91—92.) egyenesen a romániai német és magyar irodalom „közös, regionális irodalom-ideológiai platformjáról“ beszél. „Ez a ködös transzilvanizmus, amelyet nehezen lehet pontosan körvonalazni, de amelyet egy kis irodalom mégis teoretizált, a történelmi múltidézés melankóliájából, az erdélyi táj láttán érzett elragadtatásból s ama földalatti szálak kitapogatásából áll össze, amelyek az évszázadok folyamataiban s a faji különbözőségek ellenére egyesítenék e föld három népét.“ Chinezu azonban nem áll ennek a regionális irodalom-ideológiai platformnak az alapján — kritikai állásfoglalásában annak idején Dsida Jenő egyenesen „gúnymosolyt“ érzett (*Erdélyi Helikon*, 1930. 540.) —, még akkor sem, ha könyvében és néhány cikkében az erdélyi román irodalom sajátos jegyeinek meghatározására is kísérletet tesz („...törekedni fogunk arra, hogy tisztázzuk, létező-e valóban a művészetet ösztönző transzilvanizmus, e vidék ama sajátos lelke, ama erdélyi gondolat, amely képes lenne egyéni irodalmi köntösben kikristályosodva jelentkezni“).

Chinezu nem marxista, s így nem is láthatja tisztán, hogy a közös jegyek gyökere az Erdélyben hosszú századok óta együttélő románokat, magyarokat és szászokat a nemzeti sajátosságok mellett is rokonító közös társadalmi-történelmi körülményekben keresendő, s hogy az erdélyi román kultúra egyéni megnyilvánulások fölött érvényesülő „közösségi jellege“ évszázados jogfosztottságának s e jogfosztottság elleni harcának következménye. Fontos azonban meglátnunk, hogy az ő koncepciójában ez az erdélyiség határozottan elkülönül a regionalizmustól. A *Darul Vremii* programcikkében jelszavai között ott található a „vegetatív etnografizmus“ fölé emelkedés igénye, s ennek a felfogásnak a szellemében a romániai magyar irodalom egyik igen fontos kérdésének tartja „annak a szűk és tisztavirág-életű partikularizmusnak a leküzdését, amely még sok magyar tollat tart rabságban Erdélyben“. De miközben elutasítja ezt a regionális partikularizmust, a transzilvanizmus jelenségkomplexumában észreveszi a hazai valóság kérdéseit meglátó és azokkal felelősen szembenéző elkötelezett irodalom igényét. Ezért értékeli a legtöbbre Kós Károly *Varju nemzetségét*, amelyben az író az erdélyi románok és magyarok szolidaritásában fedezi fel „az erdélyi gondolat társadalmi hátterét“, vagy a korán elhunyt Sipos Domokos novelláinak „figyelemre méltó társadalmi érzékét“, mert bennük „ott küzd a vágy: mélyebb és átfogóbb értelmét találni meg a helyi jelenségeknek annál, amit a látszatok kínálnak, s amelyet oly gyakran össze tévesztenek a valóságos oksági viszonyokkal“. Ugyancsak a valósághoz kötődés szempontjából vizsgálja különös figyelemmel a romániai magyar irodalomnak azt a részét, amelyben az erdélyi város társadalmi-történelmi változásai tükröződnek (Ligeti Ernő, Karácsony Benő, Molter Károly), s felfigyel gunyoros-kritikai állásfoglalásukra a transzilván mítoszokkal szemben.

1930-ban persze sok olyan kérdés volt még nyitva, amelyeket irodalmunk következő évtizedének (vagy évtizedeinek) művekben tetet öltött fejlődése nélkül nem is lehetett végérvényesen értékelni. A könyvben mindössze két helyen esik szó a romániai magyar irodalom „baloldali forrásvidékéről“ (a *Korunk*, a *Géniusz* és a *Periszkóp* köré tömörülő „modernisták“ regionalizmus-ellenességéről beszél, majd a kritikáról szólva Gaál Gábor „szélsőbaloldali“ orientációját említi), s ez a szerző polgári beállítottságán kívül azzal magyarázható, hogy az elkötelezett baloldali irodalom a harmincas években, a *Korunk* körében bontakozott ki. Abban sem csak Chinezu avantgarde irányzatoktól idegenkedő népi-realista kritikusi ízlésének, beállítottságának egyoldalúságát kell látnunk, hogy oly kevés teret szentel az avantgarde hazai mozzanatainak, hiszen ekkor inkább csak szerény kezdetekről beszélhetünk. Mindent egybevetve, Chinezu föltétlen érdeme, hogy az első évtized irodalmi termésének legnagyobb részéről megbízható képet ad.

A több mint negyven költőt, próza- és drámaírót érdemben tárgyaló — s még több tucatnyit említő — 150 oldalas könyv portréi, kritikusi jellemzései egész sor ma is helytálló, továbbgondolásra, kiteljesítésre érdemes megállapítást tartalmaznak. Nyilván nem könnyű dolog képet adni egy olyan tárgyról, amely az olvasók döntő többsége előtt még anyagában is ismeretlen volt. Hogy ezt milyen sikerrel oldotta meg a román olvasó felé, arra nézve Al. A. Philippide bírálatainak néhány mondatát idézzük: „Az... olvasó számára, aki nem tud magyarul, az erdélyi magyar kulturális élet atmoszférájának ez a leírása kétségtelen érdeklődésre tarthat számot“; „Jellemzései pontosak és találóak“, a szerzőben „figyelemre méltó kritikai érzék és a művészi megértést szolgáló finomság“ van (*Adevărul Literar și Artistic*, 1930. szeptember 28.). És hogy ezek a jellemzések mennyire

érvényesek, azt alátámasztották Chinezu könyvének romániai magyar kritikusai is.* „Őszinte örömmel es elismeréssel kell Chinezu munkájára rámutatnunk — írja Kuncz Aladár. — Nem bók ez, hanem tiszta valóság, hogy könyve a mi kis erdélyi magyar irodalmunk ismeretében a legteljesebb és legmegbízhatóbb kalauz. [...] Nemcsak ismertet, hanem jellemez és kritikát mond. Ismeri, mégpedig lelkiismeretes és elnelyült olvasás alapján, az erdélyi magyar szépprózának nemcsak minden termékét, hanem a velük foglalkozó irodalmat is“ (*Román könyv az erdélyi magyar irodalomról. Ellenzék*, 1930. augusztus 3.). Valóban, értékeléseiben Chinezu sokszor a mai olvasó számára is meglepő esztétikai világszemléleti terminusokban fogalmaz, s szinte a későbbi művek útját, lehetőségét jelöli ki. Böven foglalkozik például Tamási Áron „pogány katolicizmusával“, s noha nem tagadja idegenkedését „összefüggéstelen és csapongó, archaizmussal és provincializmussal terhelt rapszódiai“-tól, felfedezi az igazi tehetséget azokban a tömör novellákban, amelyekben a szerző engedi, hogy a dolgok és az emberek maguktól beszéljenek, s amelyekben megelégszik azzal, hogy feljegyezze mondásaikat, finom megfigyelő tehetségével örökítve meg az élet nedvdús üdeségét. Ugyancsak érdekes megállapításai vannak Nyíró József novellisztikájáról: „Nyíró elbeszéléseinek... soha sincs pontos epikai körvonalazottságuk — inkább prózába öntött rapszodiák... Az átöröklés törvényei, a természet félelmetes ereje tartják hatalmukban a reszkető emberéleteket, amelyekre az író egy fantasztikus realizmus kísérteties fényét vetíti... a székely elbeszélő főerőssége komplex sugallatos stílusa, amelyben a népköltészet frissége a zsolttárok hangvételével fonódik össze... s amely néha füllesztően barokkos, de figyelemre méltó szuggesztív erővel rendelkezik.“

Megfigyeli a művekben a forma és tartalom mélyebb összefüggéseit is. Nagy Dániel háborús vízió-regényeiről a formabontást a témában megtestesülő életanyaggal is magyarázza: „A szörnyűséges vérontás látomása megbénítja minden regisztrálóképességét, s képtelenné teszi az elbeszélőelemek legkisebb mértékben is nyugodt adagolására...“ Markovits Rodion *Szibériai garnizonjában* felfedezi a műfaji szabályok semmibevevése ellenére is érvényesülő hatáskeltő eszközöket: „Banális dolog egy könyvről azt mondani, hogy él... Markovits Rodion könyvről mégis ez az első szó, amit le kell írni. A regénynek egyetlen olyan tulajdonsága sincs, amelyet bármelyik irodalmi tankönyv számon kér a regénytől. Nincs kompozíciója, nincs irodalmi tartása, kötetlen és szeszélyes, mint valami vasúti fülkében folyó beszélgetés, s mégis, minden terjengőssége ellenére él, és betolakszik az olvasó figyelmébe. Ebben a »kollektív riportban«, ahogy a szerző regényét nevezi [...] az ember lassan-lassan elszemélytelenedik, pusztá számként beolvad az apátia betegségében szenvedő közösségbe.“ Berde Mária első regényei kapcsán azt a nézetet fejti ki, hogy bizonyos hangulati és stílus-eszközök csak bizonyos műfajban vezetnek maradandó értékű alkotásokhoz.

Egy-egy írói stílus-sajátosság vizsgálata során sokszor távolabbi összefüggéseket is felfedez. Nyíró papi pályájával összefüggő barokkossága, Tamásinál a népmese józanító hatása mellett, példaként, még két észrevétele: Szántó György regényével, a *Mata Harival* kapcsolatban jegyzi meg. „Ebben a vizuális erejű könyvben a festő él és nem az író“; Bánffy *Reggeltől estig* című regényéről pedig így ír: „Nyilván nem véletlen, hogy Bánffy grafikuművész is: a regény olyan, mintha *rajzolta* volna, túlságosan is megkonstruált, valósággal lombikban kikísérletezett.“

* A könyvről Berde Mária az *Erdélyi Helikonban* (1931. 396—400), Jancsó Béla a *Brassói Lapokban* (1930. szeptember 21), Jancsó Elemér az *Erdélyi Múzeumban* (1930. 306—307), Kristóf György a *Keleti Újságban* (1930. július 6), az *Ellenzék* K. jegyű kritikusai — feltehetőleg Kuncz Aladár — az 1930. augusztus 3-i számában, *Spectator* pedig szintén az *Ellenzékben* (1930. augusztus 17) írt.

Hasonló pontos megfigyeléseket találunk később a *Preocupări Literare*-ban Bánffy-ról közölt életrajzi jegyzetében is (1939. 126—127.).

Ezekben és az ezekhez hasonló észrevételekben, jellemzésekben ugyanaz a tömörségre törekvő, a lényegét világosan összegező kritikus-egyéniesség mutatkozik meg, mint amikor az *Erdélyi Helikon* hasábjain Brătescu-Voinești-ről ír, vagy a Manole mester-téma kapcsán Eftimiuról, Blagáról, Gogáról ad néhány mondatos jellemzést. Chinezu ezekben a tömörítést igénylő kritikai műfajokban tudta kiélni képességeit. A sűrítő jellemzés volt az igazi erőssége s nem annyira az analízis. A romániai magyar irodalom történetéről írott műve is épp ebben a vonásában él igazán, az alkotás jelenségeinek pontos rögzítésében, egy mű jellemző vonásainak precíz megjelölésében.

Részletes tanulmányt érdemelne annak bemutatása, mennyire tájékozott volt Chinezu a magyar irodalom múltbeli és kortárs térképén. Erre nemcsak az a rövid bevezető fejezet mutat, amelyben az erdélyi magyar irodalom múlt századi előzményeit foglalja össze, hanem az a szüntelen viszonyítás, amellyel a romániai magyar irodalom jelenségeit klasszikus vagy kortárs magyar írókhoz kapcsolja. Eljövendő romániai magyar irodalomtörténeti szintézisünket bizonyára elmélyült kutatásokra ösztönzik azok a megjegyzései, amelyekkel Bartal Istvánnal, Gulácsy Irénnel, Tömörkényhez és Móriczhoz, a fiatal Sipos Domokost Krúdy Gyulához, Ligeti Ernőt Molnár Ferenchez, Bródy Sándorhoz, Molter Károlyt Krinthyhoz hasonlítja, vagy ahol Kemény Zsigmond és a transzilvanizmus szemléleti összefüggéseit villantja fel.

Ugyanez a tájékozottság jellemzi, ha a kortárs magyarországi irodalomról, annak egyes jelenségeiről ír. Egyik folyóiratszempléjében Babits *Európaiság és regionalizmus* című esszéjére reagál (*Darul Vremii*, 1930. 1.), más alkalommal Illyés Gyulának a dunántúli egykével kapcsolatos cikkéhez hozzászólva e jelenségnek a magyarországi német nagyhatalmi törekvésekkel való összefüggéseire mutat rá (*Gând Românesc*, 1933. 301.). Az *Aspecte* gondolatait összefoglaló s a romániai magyar irodalomról adott képét kiegészítő 1935-ös tanulmányában Szerb Antalra hivatkozik (*Literatura maghiară de azi din Ardeal. Revista Fundațiilor*, 1935. 179—183.). S miközben, már a felszabadulás után, az ESPLA felkérésére, Mikszáth és Móricz regényeit s romániai magyar írók műveit fordítja, Adrian Maniu *Bánk bán*-fordításához olyan összehasonlító referátumot készít, amelynek bevezető három-négy oldala önálló tanulmány lehetne Katona József nyelvről s helyéről a magyar nyelvújítás korának irodalmában. Kuncz Aladár teljes joggal írta 1930-ban: „Én csak remélem, hogy a szerző, minthogy már anyagában annyira benne van, egyszer majd módot talál arra is, hogy irodalmi mozgalmainkról ne csak tartalmi és részben kritikai ismertetést adjon, hanem betekintsen azoknak lényegébe...” (*Ellenzék*, 1930. augusztus 3.).

Ion Chinezu könyvének a román olvasó szempontjából különös érdeme volt, hogy a romániai magyar irodalom elemzett jelenségeit a román irodalomhoz is hozzákapcsolta. Az elbeszélő Balogh Endrét Slavici-hoz hasonlítja, jelzi a párhuzam lehetőségét Eminescu *Sărmanul Dionis*-a és Makkai Sándor *Ágnes* című regényének főhőse között, kiemeli Kós Károly *Varju nemzetségének* román hőseit és tendenciáját románok és magyarok összefogásának történelmi példamutatására, megfigyeli, hogyan tükröződik az 1918 utáni időszak társadalmi átalakulása a falu (Gulácsy Irén: *Hamueső*) vagy a város (Ligeti Ernő: *Fel a bakra*) új életét tükröző romániai magyar regényekben, s érinti azt a költői párbeszédet, amely Lucian Blaga, Reményik Sándor és Bárd Oszkár személyén és művein át a román és magyar irodalom közötti közeledés egyik mozzanata volt. Különben egész könyve

a tanúság arra, amit többször is megfogalmazott; 1928-ban: „Semmi sem hozhat két népet egymáshoz oly közel, mint irodalmuk kölcsönös és megbecsülő ismeretése“ (*Erdélyi Helikon*, 1928. 64.); 1937-ben: „Mindig az volt a véleményem, hogy a bennünket körülvevő népek irodalmát megismernünk legalább annyira fontos (s nemcsak nekünk, hanem összes szomszédainknak), mint a Nyugat nagy irányzatait, ha nem közvetlenebb és sürgetőbb annál“ (*Gând Românesc*, 1937. 385.). Különben utóbbi cikkében épp e tanulással kapcsolatban hivatkozik egykori professzorának, Riedl Frigyesnek a kölcsönös megismerés szükségességéről mondott szavaira, s ugyanitt tesz javaslatot arra, hogy „szervezett — ismétlem, szervezett — fordítási kampányt kell indítani a lengyel, az orosz, a magyar, a szerb és a bolgár irodalomból, a kölcsönösség elve alapján“.

A felszabadulás után, egészen 1969-ben bekövetkezett haláláig, alkalma volt magyar és német fordításaival részt venni a népi demokrácia irodalompolitikájának megfelelően szervezett fordítói munkában. A műhöz, amely 1921-es cikkével indult, és amely 1930-ban a romániai magyar irodalomról írott összegezésével vált jelentőssé, új fejezet csatlakozott ezzel, s bár nem az irodalomtörténet vagy a kritika, de a műfordítás vonalán utólag is igazolta Kuncz Aladár várakozását és *Spectator* lelkes elismerését: „Őn — írta a szerzőjét doktori címre érdemesítő könyv kapcsán a romániai magyar publicisztika e tekintélye — nemcsak egy tudori szigorlatot abszolvált, hanem fényes vizsgálatot tett az emberiség nagy zöld asztala előtt“ (*Üzenet. Ellenzék*, 1930. augusztus 17.).

ION CHINEZU

A szabadvers

Új fejezetet kezdünk a szabadvers számára, amelynek képviselői a letagadhatatlan újdonság levegőjét hozták az erdélyi irodalomba. Bartalis Jánosról, Szentimrei Jenőről, Olosz Lajosról, Sipos Domokosról, Dsida Jenőről és Ormos Ivánról kell itt szólnunk, s előre kell bocsátanunk azt a megjegyzést, hogy e nevek egymás mellé állítását nemcsak az indokolja, hogy ugyanabban a versformában találkoznak, hanem az is, hogy mélyebb, lényegesebb rokonság fűzi őket egymáshoz, a kozmikus végtelenség keresése, az élet panteista egyetemességének ugyanaz a homályos megsejtése, amely nemcsak igazolja, hanem egyenesen megkívanja a vers kötetlen formáját.

Bartalis János néhány, a *Nyugatban* még a háború alatt közölt verse révén vált ismertté, abban az időben, amikor ez az avantgarde folyóirat diadalmasan került ki a heves irodalmi harcokból, s maga köré tömörítette a modern magyar irodalom legerőteljesebb tehetségeit. Ilyen körülmények között indulni némiképpen kockázatos volt. Bartalis mégis győzedelmeskedett, mégpedig az újdonságnak azzal az egyszerűségével, amely elejét veszi bármiféle összehasonlításnak, bármiféle minősítésnek.